

УДК 331.102.344

С. О. Степанчук

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена діагностиці та оцінці розвитку людського потенціалу країни. На основі результатів досліджень окреслено пріоритетні напрямки розвитку людського потенціалу в національній економіці. Проведений моніторинг дозволив визначити підходи з удосконалення механізму формування й використання людського та інтелектуального потенціалів України.

Ключові слова: людський потенціал, індекс розвитку людського потенціалу, інтелектуальний капітал, інтелектуальний потенціал.

Summary. The article is devoted to the diagnosis and development of human potential. Based on the research results outlined priority areas of human development in the national economy. Monitored allowed to define approaches to improve the mechanism of formation and use of human and intellectual potential of Ukraine.

Key words: human potential; human development index; intellectual capital; intellectual potential.

Постановка проблеми. Усе більше в сучасній науковій і практичній фаховій літературі акцентується увага на понятті «потенціал», оскільки він стає одним із найважливіших понять в епоху швидких змін. Це надзвичайно ємне поняття покликане підсумувати можливості зростання в тій чи іншій сфері, наявні, сформовані його передумови, які для своєї реалізації потребують тих чи інших суспільних умов. Потенціал зростання не завжди означає наявність зростання в певний момент часу. Динаміка руху кількісних показників потенціалу дає можливість створити спектр, так зване «віяло прогнозів», кожен з яких пов'язується з припущеннями про певний вплив

внутрішніх і зовнішніх факторів на процес, що досліджується [8, с. 49].

Тому дослідження та оцінка розвитку людського потенціалу країни дозволяє сформувати уявлення про сучасний стан розвитку суспільства в Україні, здійснити прогнози на майбутні періоди, а також створювати можливості щодо втручання та коригування явищ і процесів щодо посилення й активізації використання людського та інтелектуального потенціалу на благо держави та її населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою дослідження розвитку людського та інтелектуального потенціалів цікавилася і за-

© С. О. Степанчук, 2015

ймалося багато вчених і наукових центрів, серед головних дослідників можна виокремити російських вчених М. М. Руткевича та В. К. Левашова; запропонована ними методика вимірювання інтелектуального потенціалу суспільства базується на використанні показників розвитку людського потенціалу, дослідженні впливу факторів та чинників формування інтегрального показника. Потужні дослідження з питань вивчення та аналізу розвитку людського потенціалу, потенціалу суспільства, інтелектуального капіталу та ефективності використання інтелектуальних ресурсів проводили такі зарубіжні вчені, як: С. Фаруда-Парр, Дж. Барней, В. Р. Буковіч, Р. Л. Уільямс, Е. Пашер, Т. Ронен та інші. Безпосередньо розробкою методики обчислення індексу та факторів інтегрованого впливу на розвиток людського потенціалу займалися М. Хак, А. Сен. Серед українських вчених велику увагу в своїх науково-дослідницьких роботах аналізу й оцінці розвитку людського потенціалу та удосконаленню механізмів перетворення його на інтелектуальний капітал національної економіки приділяли: О. Б. Бутнік-Сіверський, А. Є. Никифоров, М. М. Розумний, Г. М. Гузенко, В. А. Семікіна, В. І. Гунько, Ю. В. Гава, В. М. Геєць та інші.

Але, незважаючи на значну кількість досліджень, залишаються певні протиріччя і невизначеності щодо дослідження й оцінки інтелектуального потенціалу в національній економіці та прогнозування майбутніх наслідків його реалізації і використання за допомогою індексу розвитку людського потенціалу.

Окрему увагу необхідно звернути на підходи методики обчислення ІРЛП — Індексу розвитку людського потенціалу (HDI), що провадиться щорічно починаючи з 1980 року для всіх країн світу за допомогою міжнародного Інституту статистики ЮНЕСКО під егідою ООН, і значення окремих його показників також будуть використані для нашого дослідження.

Метою статті є дослідження сучасного стану розвитку людського потенціалу та його подальшого впливу на інтелектуальний потенціал країни для розроблення майбутніх прогнозів і механізмів здійснення ефективного управління в національній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема вимірювання інтелектуального потенціалу придбала надзвичайну актуальність внаслідок загострення глобальних суперечностей, що виникають між провідними державами світу та їх потужними регіональними об'єднаннями, корпораціями, а також між розвиненими країнами і рештою людства в умовах глобалізації економічного і культурного життя. Зростає суперництво між основними міжнародними центрами сили в політиці, економіці, військовій експансії, куль-

турно-інформаційному впливі, що здійснюється, в першу чергу, за допомогою ЗМІ та Інтернет, і передбачає прискорені темпи нарощування інтелектуального потенціалу держави.

Human Development Index (HDI) — індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) визначається для всіх країн та регіонів світу, запроваджений під Програму розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) і використовується в рамках спеціальної серії доповідей ООН про розвиток людини. Це комбінований показник, він ґрунтується на індексі тривалості життя, освіти та індексі доходів населення і дозволяє розмежувати країни за чотирма рівнями розвитку. ІРЛП був розроблений пакистанським економістом Махбубом уль-Хаком [6–7] та індійським економістом, лауреатом Нобелівської премії з економіки в 1998 році (за внесок в економічну теорію благоустрою) Амар'я Сенем [1–2]. Щорічно індекс розраховується експертами ПРООН спільно з групою незалежних міжнародних експертів, які використовують у своїй роботі, поряд з аналітичними розробками, статистичні дані національних інститутів і міжнародних організацій.

У 1990 році ПРООН опублікував першу доповідь [3], в якій надавалась оцінка економічного і соціального прогресу країн світу і було сформульовано поняття людського розвитку: «Розвиток людини є процесом розширення спектра вибору. Найбільш важливі елементи вибору — жити довгим і здоровим життям, отримати освіту і мати гідний рівень життя. Додаткові елементи вибору включають в себе політичну свободу, гарантовані права людини і самоповагу».

Ця система поглядів орієнтована на підвищення якості життя людини, розширення і вдосконалення її можливостей у всіх сферах діяльності.

Концепція людського розвитку покликана була змінити «класичні» теорії економічного розвитку, які базувалися на показнику валового національного продукту, розглядали людину тільки в якості рушійної сили економічного розвитку і проголошували економічне зростання головною метою суспільного прогресу.

З моменту опублікування ПРООН першої глобальної доповіді про розвиток людини більшість країн показали значні успіхи в суспільному розвитку і, зокрема, у розвитку інтелектуального потенціалу. У 2014 році звіти, представлені ООН, у цілому продемонстрували позитивні світові тенденції і продовження загального суспільного прогресу. Проте розвиток деяких країн було сповільнено в результаті воєн, стихійного лиха, антропогенних катастроф та криз.

Якщо ми проаналізуємо показник ІРЛП, то з'ясуємо, що цей інтегральний індекс враховує вплив таких показників якості життя населення:

— рівень добробуту країни, що виражається у відношенні ВВП на душу населення;

— стан здоров'я, що визначається як показник середньої тривалості життя;

— рівень знань, коли оцінюється грамотність за частками середньої та вищої освіти серед населення.

Тобто цей даний показник (ІРЛП) зосереджує в собі економічні, екологічні та культурні фактори життя народу певної країни.

У 2010 році базу визначення ІРЛП було розширено і сам індекс істотно змінено; до ІРЛП, який є зведеним показником, що спирається на середні статистичні дані по країнам і не враховує внутрішньої нерівності, були введені три нові індикатори: індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЧРН), індекс гендерної нерівності (ІГН) та індекс багатовимірної бідності (ІМБ).

Аналіз спеціалізованої звітності ООН за 2013 рік, що визначає ІРЛП та його складові чинники [3, 6–7], свідчить, що більше 40 країн, що розвиваються і в яких проживає значна частина населення планети, мають великі успіхи в зростанні Індексу людського розвитку порівнянно з 1990 роком.

У більшості країн світу втрати в індексі ІРЛП через нерівності суттєво знизилися. Тенденція зростання показника індексу в окремих країнах пояснюється позитивним впливом результатів сучасних досягнень сфери розвитку системи охорони здоров'я, але зворотнім чинником негативного впливу на ІРЛП є збільшення розриву у доходах населення і нерівність у сфері освіти. Незважаючи на прогрес в боротьбі з бідністю, більше ніж 2,2 мільярда людей живуть на межі або за межею бідності, у той же час майже 80 % світового населення залишається поза системою комплексного соціального захисту. Близько 12 % (це приблизно 842 млн. людей) страждають від хронічного голоду, і майже половина усього робочого населення, що складає понад 1,5 мільярда людей — неформально або нестандартно зайняті. Країною-лідером за показником ІРЛП вже декілька років поспіль стає Норвегія, вона займає перше місце в рейтингу зі значенням показника — 0,944 пункти.

За підрахунками міжнародного Інституту статистики ЮНЕСКО у 2013 році значення показника ІРЛП для нашої країни складає 0,734 пункти, тобто Україна займає 83 позицію за рівнем індексу розвитку людського потенціалу серед 187 країн та додатково 8 територій. Цей показник свідчить, що за міжнародними рейтингами Україна відноситься до країн із високим рівнем інтелектуального потенціалу, і головним критерієм значення цього індексу для України є рівень освіти населення, але за окремими критеріями, такими як середня тривалість життя, безпека, економічні показники,

Україна суттєво відстає від інших країн у своїй категорії та категорії держав з високим показником розвитку людського потенціалу.

Серед країн з високим рівнем розвитку ІРЛП поряд з Україною за показниками 2014 року знаходяться також Білорусь та Росія, проте вони займають в загальному рейтингу 53-є та 57-є місце відповідно. Країни Балтії та Польща за останні 10 років досягли категорії країн з високим рівнем розвитку рейтингу ІРЛП і займають свої позиції серед 49 передових країн світу: Естонія — 33-є місце, Литва та Польща — 35-є місце, Латвія — 48-є місце. Становище цих країн в світових рейтингах дозволяє зробити припущення, що Україна також має високі потенційні можливості щодо покращення показника ІРЛП в найближчий період і обирає напрямок країни, яка прагне досягти високого світового рангу розвитку людського потенціалу.

Динаміка індексу ІРЛП України за 1990–2013 рр. зображена на рис 1.

Якщо аналізувати лінію тренду індексу, можемо зробити висновок, що останніми роками в Україні зберігається позитивна тенденція зростання ІРЛП.

ІРЛП — це сукупний інтегральний показник, на значення якого впливають деякі окремі показники; наприклад, для України в 2013 році найбільш загальними були такі:

— здоров'я: очікувана тривалість життя при народженні — 68,53 роки;

— освіта: середня кількість років навчання у школі — 11, 28 років;

— доходи / використання ресурсів: валовий національний дохід (ВНД) на душу населення (ВНД в перерахунку до 2011 р.) — 8214,53 дол. США;

— нерівність: ІРЛП, скоригований з урахуванням нерівності — 0,667;

— гендерна політика: індекс гендерної нерівності — 0,326;

— бідність: населення в багатовимірній шкалі бідності — 57 %;

— робота і ризику: кількість населення, що працює, в загальній кількості — 58,2 %;

— безпека людини: бездомне населення у % до усього населення — н/в;

— торгівля та фінансові потоки: міжнародна торгівля (% ВВП) — 110,27 %;

— мобільність населення і міграція: показник чистої міграції (на 1000 населення) — -0,2;

— середовище: викиди діоксину вуглецю на душу населення (тонн) — 6,64 т;

— демографія: загальна чисельність населення у мільйонах — 45,24 мільйони.

Дослідження рівня ІРЛП в 2013 році показали, що в різних державах в залежності від рівня життя населення, території, екологічно-природних умов, рівня соціально-економічного розвит-

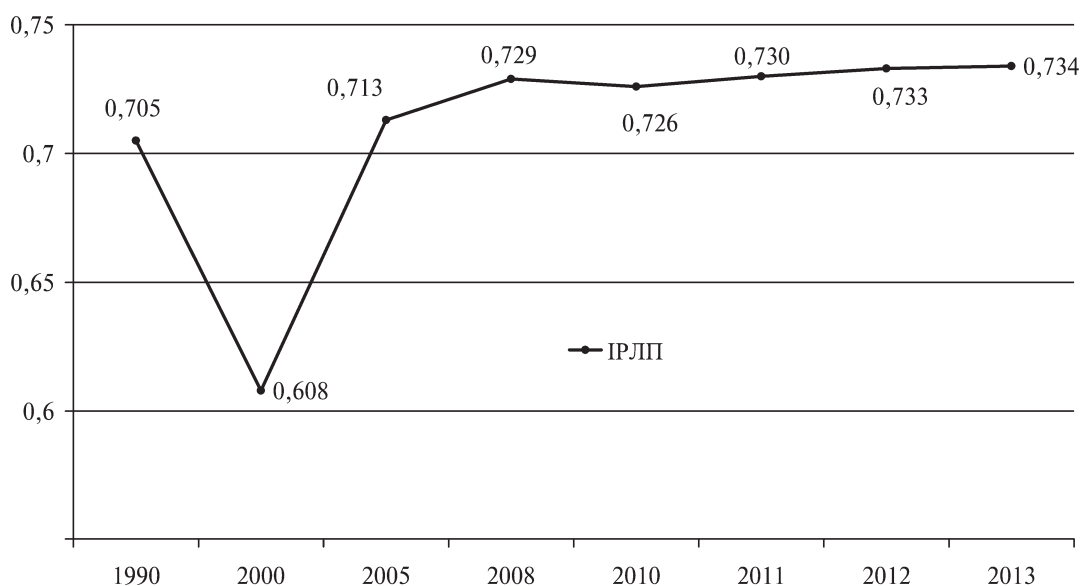

Рис. 1. Динаміка індексу ІРЛП України за 1990–2013 рр.
(побудовано автором на основі даних [3])

ку, захисту, освіти і науки тощо цей показник займає найвище значення в Норвегії і найнижче — в африканській країні Конго.

Для наочного уявлення про місце України в світових рейтингах ІРЛП наведено діаграму загальних тенденцій ІРЛП різних країн світу (рис. 2).

Україна за рангом займає 83 місце, і знаходиться в середині значень показника ІРЛП серед країн світу, але за значенням 0,734 пункти між-

народний інститут статистичних досліджень і власне в розрізі ІРЛП відносить Україну до країни з високими критеріями розвитку людського потенціалу.

Порівняння графіків тренду індексу ІРЛП України і країн, що значно підвищили свій ІРЛП за період з 1990 по 2013 рр., наведено на рис. 3

З огляду на рис. 3, серед обраних країн, які починаючи з 1990 року і до останнього року дослі-

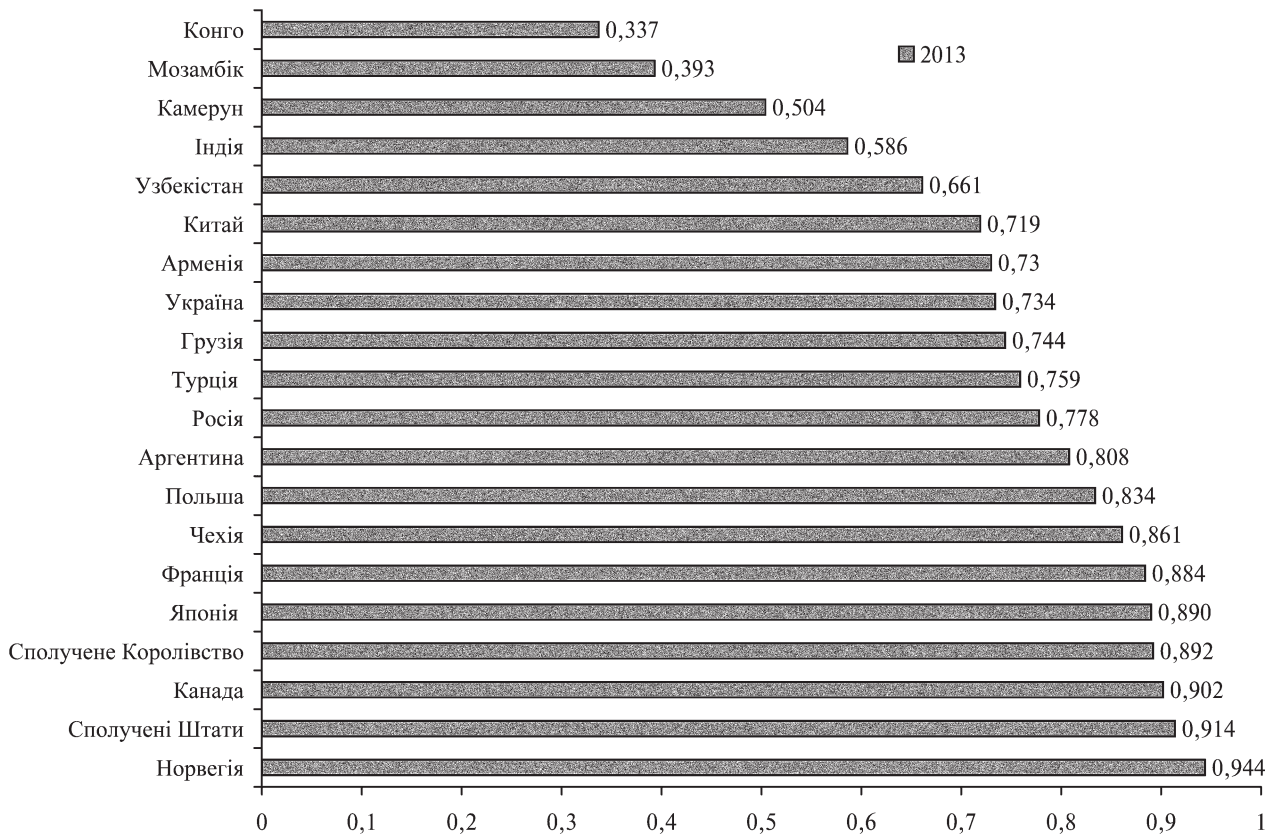

Рис. 2. Співвідношення ІРЛП України з іншими країнами світу за 2013 р.
(побудовано автором на основі даних [3])

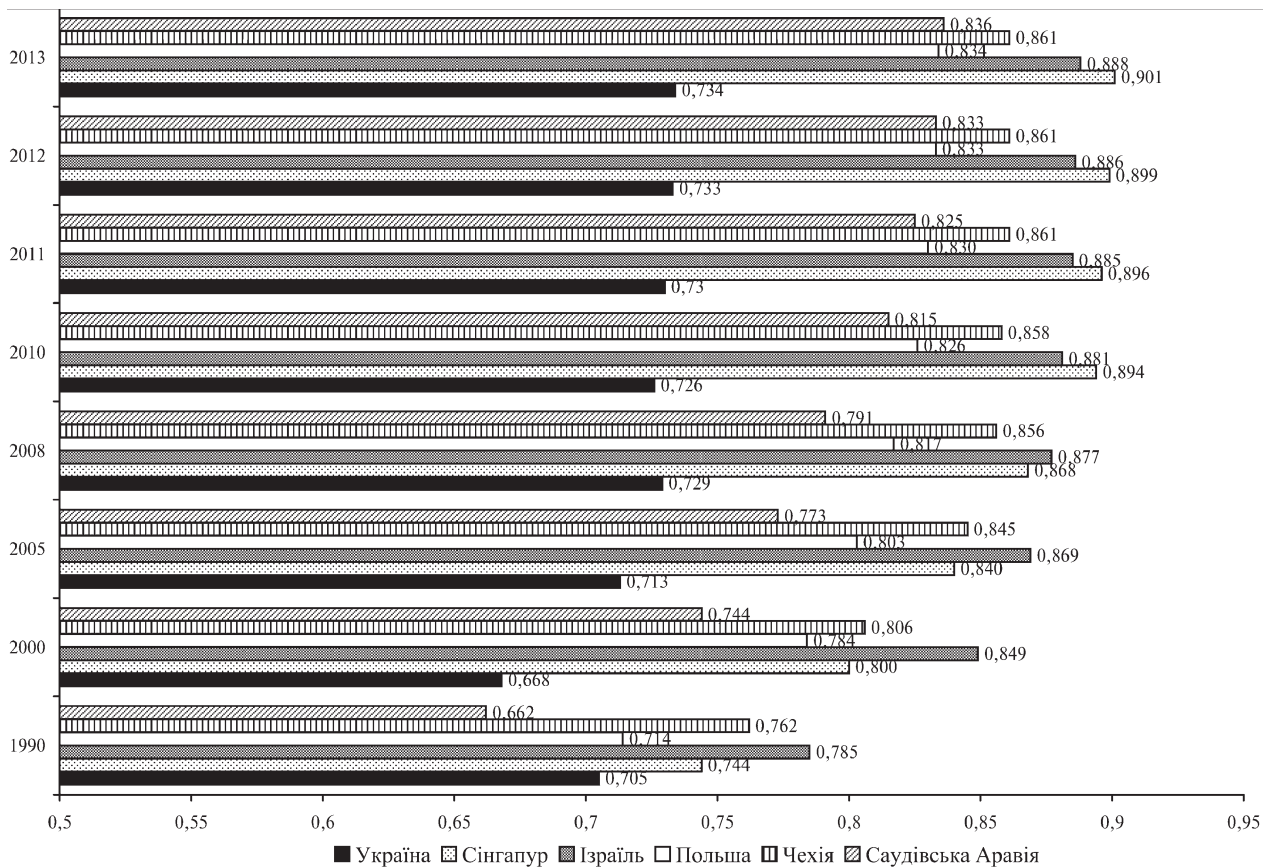

Рис. 3. Порівняння ІРЛП України з окремими країнами світу, що значно підвищили свій ІРЛП за період 1990–2013 рр. (побудовано автором на основі даних [3])

дження змогли досягнути значного розвитку як в економічній, так і інтелектуальній сфері діяльності Україна займає не саме краще місце. Наприклад, Саудівська Аравія, яка в 1990 році мала значення індексу ІРЛП 0,662, а в 2013 році — 0,861, за п'ять останніх років (2013 рік відносно до 2008 року) змогла підвищити рейтинги своєї країни в загальному заліку країн на 13 позицій і зайняти 34 місце.

Україна розвивається поволі вільно, і в 2013 році значення ІРЛП дорівнює значенню ІРЛП Польщі в проміжку між 1991–1996 рр., хоча в 1990 році різниця індексів ІРЛП Польщі і України сягала 0,09 пунктів. Причини такого стану в Україні очевидні: низький рівень життя населення, в першу чергу за показниками доходів і витрат, соціальна незахищеність, рівень бідності та безробіття, економічні та політичні кризи, неефективність державних реформ, майже відсутній експорт в міжнародній торгівлі, негнучка фінансово-кредитна система, високий податковий тиск, байдужість держави до стимулювання наукової діяльності, скорочення фінансування науки та освіти, демографічний спад, стан екології та безпеки тощо.

Для покращення ситуації, що склалася, слід впровадити низку заходів державного рівня, з яких можна виокремити 9 базових блоків.

1. Проведення адаптації навчальних програм до сучасних вимог, кон'юнктури ринку, практичної та професійної діяльності.

2. Перегляд якості надання освітніх послуг всіх рівнів.

3. Стимулювання пріоритетних програм та напрямків досліджень з метою відродження та розвитку наукової діяльності за допомогою достатнього фінансування науково-освітніх установ за рахунок державних коштів.

4. Проведення реформування системи медичного обслуговування, перехід на страхову медицину, застосування досвіду передових держав у запровадженні норм, положень та інноваційних технологій і знань у сфері надання медичних послуг населенню.

5. Запровадження відповідних екологічних програм щодо усунення шкідливих викидів у природне середовище та перевірки діючих промислових підприємств на відповідність здійснення певних видів діяльності згідно із встановленими світовими екологічними стандартами.

6. Забезпечення захисту населення та створення відповідної системи безпеки перебування на території України в розрізі подій на східних територіях країни.

7. Подолання рубежів бідності за рахунок реформування системи соціального захисту та пере-

гляду норм прожиткового мінімуму з урахуванням реального індексу інфляції, коливання курсів валют, ринкового ціноутворення, малоефективного впливу державного антимонопольного комітету на економіку країни та загальної державної сповільненості й інертності щодо ефективності реалізації заходів з подолання чи мінімізації наслідків соціально-економічних криз.

8. Запровадження більш широкого спектру та пріоритетності напрямків програм перекваліфікації персоналу за рахунок державних коштів з метою усунення існуючого рівня безробіття.

9. Належне функціонування та контроль державної системи антикризового управління щодо подолання та усунення існуючих криз в політиці, економіці, фінансово-кредитній системі, міжнародній торгівлі, екології, освіті та науці, соціальному захисті, культурі та моралі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Прогнозні значення ІРЛП на найближчі роки не будуть оптимістичними. З огляду на присутність в Україні військових дій, посилення економічних та політичних криз, планове скорочення навчальних закладів всіх рівнів і закриття відкритих спеціальностей у вищих навчальних закладах, відсутність чіткої та виваженої державної політики і програм стимулювання розвитку людського та інтелектуального потенціалів будемо сподіватися, що вказане значення для України — 0,734 не стане нижчим ніж у 2013 році. Щодо рейтингу України — 83-я позиція в загальному заліку країн і територій, на думку автора, буде втрачена і в найближчі роки Україна не зможе перейти із групи країн з високим індексом розвитку людського і зокрема інтелектуального потенціалу в перелік групи з дуже високими рейтингами розвитку поряд з таким країнами, як Польща, Литва, Естонія, Латвія, Грузія, Білорусь та Росія.

Дослідження сучасного стану ІРЛП в світі та Україні дозволило усвідомити роль нашої країни в загальних світових рейтингах і розібратися з факторами формування цього показника та чинниками впливу, що дозволяють спрогнозувати динаміку індексу на найближчі роки. Оцінка ІРЛП — це лише перший етап в дослідженні більш глобаль-

ного показника — інтелектуального потенціалу України.

Головним напрямком подальших досліджень є детальне вивчення факторів формування та використання інтелектуального потенціалу України з метою визначення шляхів перетворення інтелектуального потенціалу країни в інтелектуальний капітал для ефективного функціонування національної економіки.

Література

1. Amartya Sen [Електронний ресурс] / Encyclopedia Britannica. — Режим доступу : <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/534266/Amartya-Sen>.
2. Amartya Sen [Електронний ресурс] / National endowment for the Humanities. — Режим доступу : <http://www.neh.gov/about/awards/national-humanities-medals/amartya-sen>.
3. Human Development Index [Електронний ресурс] / United Nations Development Programme. Human Development Reports. — Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
4. Pasher, E. & Ronen, T. (2011), *The Complete Guide to Knowledge Management: A Strategic Plan to Leverage Your Company's Intellectual Capital*; Wiley.
5. Sakiko Fukuda-Parr. *The Human Development Paradigm: operationalizing Sen's ideas on capabilities* // *Feminist Economics* 9 (2–3), 2003, 301–317.
6. Индекс розвитку людського потенціалу — 2014 [Електронний ресурс] / RATE1. Перша рейтингова система. — Режим доступу : <http://www.rate1.com.ua/ua/ekonomika/finans/3009>.
7. Индекс человеческого развития [Електронний ресурс] / Википедия. Свободная энциклопедия. — Режим доступа : [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Индекс_человеческого_развития](https://ru.wikipedia.org/wiki/Индекс_человеческого_развития).
8. Левашов В. К. Интеллектуальный потенциал общества: социологическое измерение и прогнозирование / Виктор Левашов // *Мониторинг общественного мнения*. — 2008. — № 3 (87). — Июль-сентябрь. — С. 17–30.
9. Левашов В. К. О понятии интеллектуального потенциала и способах его измерения [Текст] / М. Н. Руткевич, В. К. Левашов // *Науковедение*. — 2000. — №1. — С. 49–65.